

FIGYELŐ

DR. BALOGH ELEMÉR

1917—1965

1965. április 6-án tragikus körülmények közt elhunyt dr. Balogh Elemér, a filozófiai tudományok kandidátusa, az MSZMP Pártfőiskola volt tanszékvezető tanára.

Dr. Balogh Elemér 1938-ban kapcsolódott be az illegális kommunista párt harcaiba. Tevékenyen vett részt a debreceni Márciusi Front munkájában, a baloldali népi kollégiumi mozgalom szervezésében, az ellenállási mozgalomban. A felszabadulás után különböző vezető pártfunkciókban dolgozott. Kiváló képességei, széleskörű tudása, oktatói adottságai, mozgalmi tapasztalatai, színes egyénisége, az emberek szeretete tette alkalmassá arra, hogy 1948-ban a párt az ideológiai terület megerősítésére küldhesse. A Pártfőiskola a hallgatók értelmére és érzelmére egyaránt kiválóan hatni tudó népszerű előadó tanáraként, később a filozófiai tanszék vezetőjeként a felsőfokú pártoktatásban és ezen kívül a pártban, a TIT-ben egyaránt a marxi—lenini elvek szuggesztív, meggyőző erővel bíró propagandistájaként tevékenykedett. Az ellenforradalom után egy ideig az MSZMP KB pártszervezője volt, majd később ismét a Pártfőiskola tanszékvezetőjeként működött, amíg súlyos betegsége a munkából való kiválásra nem kényszerítette.

Tudományos tevékenységével éppúgy, mint propaganda munkájával a szocialista építés ideológiai feladatainak megoldásából igyekezett aktívan kivenni részét. Már 1945-ben, egyetemi doktori disszertációjában elméletileg lép fel a fasizmus eszmei öröksége, a nacionalizmus, az antiszemitizmus ellen, ezt a célt szolgálta meggyőzően, színvonalas érveléssel számos cikke és az „antiszemitizmus és a cionizmus igazi arca” címmel 1955-ben megjelent munkája. Dr. Balogh Elemér a felszabadulás utáni antiklerikális, ateista felvilágosító munka egyik harcossá egyénisége volt. Gondolatgazdag, színes előadásokban, a vallásról megjelent számos írásában (A vallás keletkezése — 1950.; A kereszténység eredete — 1951. c. munkájában, a „Természet és Technikában” a vallásról szóló tanulmányorozatában és az ezeket összegező, a katolikus egyháznak az imperializmusban játszott szerepével foglalkozó — kiadatlan — monográfiájában) közvetlenül, a dialektikus materializmust, illetve filozófiai múltunkat tárgyaló írásaiban (A világ anyagisága — 1955.; Az anyag és tudat — 1955.; A materialista és antiklerikális hagyományainkról társszerzőként írt munkája — 1956.) pedig közvetve is küzdött az irracionális különböző válfajai ellen.

A párt eszmei harcát támogatni kívánván vett részt Balogh elvtárs az 1953—56-os filozófiai vitában. Ebben, a vele egy véleményen levők pozíciójához hasonlóan, a tényleges problémák helytálló jelzése és bírálata mellett az ő álláspontja is több hibás nézetet, túlzó állásfoglalást is tartalmazott. E disputa során jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy Lukács György munkásságának értékelésében túl kell lépni a sokszor csupán felszínes bírálgatásokon. Ez ösztönözte arra, hogy kandidátusi disszertációjában megkísérelje a lukácsi életmű monografikus jellegű értékelését. Új szempontokat magában foglaló írása, amelyet a német filozófiai élet képviselői a disszertáció védésekor nagyra értékelték, hazánkban csak egy részletéből ismert. A filozófiai vita nyilvánlávó tette azt is, hogy a dogmatizmus pozíciójából nem lehet sem a marxizmust fejleszteni és számára új híveket szerezni, sem a vele szemben álló nézetek ellen sikeresen küzdeni. Ez a felismerés öltött testet Balogh Elemér több írásában, amelyekben szembeszállt az osztályok és osztályharc dogmatikus és revizionista felfogásával, az erkölcsi nevelés szektás, illetve individualista elveivel. Több munkájában Balogh elvtárs kísérletet tett arra, hogy az idegéletlan, a pszichológia egyes kérdéseinek marxista magyarázatát nyújtsa. Ez írásaitól — bár több problematikus és hibás álláspontot is magukban foglalnak — nem lehet elvitatni a gondolatok merészségét, mélységét, eredetiségét.

Dr. Balogh Elemér aktívan részt vett a filozófia tudományszervezési kérdéseinek megoldásában, a marxista filozófiai közélet kialakításában is. Tagja volt az MDP, majd a MSZMP Filozófiai Elméleti Munkaközösségeinek. Hosszú ideig tevékeny részt vállalt a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Bizottságának, a Művelődésügyi Minisztérium Filozófiai Bizottságának, a TIT Filozófiai Választmányának munkájában. A marxista filozófia egyetemi oktatásának és széleskörű propagandájának eredményeiben lelkes, áldozatos munkájának is része van.

Dr. Balogh Elemér ahhoz az ifjú filozófus nemzedékhez tartozott, amely a felszabadulás után a párt felhívására és annak szolgálatában kezdte meg elméleti tevékenységét. Betegsége, majd tragikus halála ideológiai életünk súlyos vesztesége.

A természettudományok filozófiai problémáinak rendszere mint a marxista filozófia viszonylagosan önálló része

„A természet dialektikájáról mint filozófiai tudományról” címmel G. V. Platonov és M. N. Rutkevics tollából a Voproszi Filozofii 1963. évi 3. számában cikk jelent meg, melyet hónapokig tartó országos filozófiai vita követett, közvetlenül érintve olyan kérdéseket, mint a marxista filozófia továbbfejlődésének iránya és formája, a marxista filozófia belső struktúrája, viszonya a többi tudományokhoz stb.

Platonov és Rutkevics koncepcióját a következőkben foglalhatjuk össze: 1. A modern természettudományok rohamos fejlődése és az ezzel járó differenciálódás következtében a marxista filozófia továbbfejlődésének szükségszerű szakasza a természet dialektikájának mint viszonylagosan önálló filozófiai tudománynak a kialakulása. 2. E filozófiai diszciplína tárgya a dialektikus materializmus törvényei specifikus megjelenésének, érvényesülésének vizsgálata az élettelen és az élővilágban, miként a történelmi materializmus és a dialektikus logika elvégzi ezt a feladatot a társadalom, ill. az emberi gondolkodás területén. 3. A természet dialektikája megteremtésének igénye összhangban van azzal az eszmei hagyattal, melyet Engels „A természet dialektikája” c. művében alkotott meg. 4. A természet dialektikája analóg helyet foglal el a marxista filozófia egységes rendszerében a történelmi materializmussal és a dialektikus logikával, s valamennyi között centrális helyen a dialektikus materializmus áll.

Az e felfogást megerősítő és támogató álláspontokkal szemben számos ellenérv hangzott el, ezek a következőkben summázhatók. 1. A természet dialektikája tárgyának meghatározásával vagy nem értettek egyet, vagy nem tartották elég világosan körvonalozottnak. Amit Platonov és Rutkevics a természet dialektikája tárgyaként jelölt meg, azt egyesek a természettudományok hatáskörébe tartozó kérdések komplexumának tartották, mások viszont ezekre a dialektikus materializmus illetékességét hangsúlyozták. 2. Ezzel kapcsolatosan az ellenvetések egy részéből világosan kicsendült az aggodalom, hogy ha a dialektikus materializmus törvényeinek a természeti folyamatokban való specifikus megjelenésével a természet dialektikája foglalkozik, akkor nem kárhoztatjuk-e a természettudományokat tényeket gyűjtő empirikus tudománnyá, a dialektikus materializmust pedig üres absztrakciók foglalatává. 3. Sokan vitatták a dialektikus logikával, de főleg a történelmi materializmussal való analógia létjogosultságát.

I. A természetfilozófia szükségessége

A kérdéssel kapcsolatban érdemi fejtegetés előtt meg szeretném jegyezni, hogy kifejezőbbnek és elnyomóbbnak tartom a természettudományok filozófiai kérdéseivel foglalkozó filozófiai tudomány megjelölésére a „természetfilozófia” elnevezést, vagy pontosabban: a „dialektikus materialista természetfilozófia” elnevezést. Véleményem szerint nem kellene túlzottan félteni ettől a terminus technicustól amiatt, hogy a Marx előtti természetfilozófia diszkreditálta ezt a nevet, már csak azért sem, mert a régi természetfilozófia minden hibája ellenére történelmileg szükségszerű foka volt a filozófia fejlődésének, s mint ilyen, bizonyos határok között pozitív hozzájárulás is volt ehhez a fejlődéshez. Arról nem is szólva, hogy ma senki sem károsodik a régi természetfilozófia visszaállítása mellett. Az ilyen törekvés minden bizonnyal halva született kísérlet lenne. Nem látom értelmét Engels azon kijelentése feletti túl sok meditatálásnak, mely szerint „Ma, amikor a természetkutatás eredményeit csak dialektikusan, vagyis saját összefüggésük értelmében kell felfogni, hogy korunknak megfelelő 'természeti rendszerhez' jussunk el,

amikor ennek az összefüggésnek dialektikus jellege még a természetkutatók metafizikusan iskolázott fejébe is akaraturak ellenére befurakodik, ma a természetfilozófia végleg kiküszöbölődött. Felújításának minden kísérlete nemcsak fölösleges lenne, hanem *visszaesést jelentene.*¹ Ezt ugyanis érdekes módon a természet dialektikájának mint külön tudománynak mind a hívei, mind pedig ellenzői egyaránt citálják. Engels e sorait sokféleképpen lehet interpretálni, de az biztos, hogy itt nem a jövőről ír, és nem a „természetfilozófia” mint a XX. század modern természettudományos eredményeit filozófiailag általánosító dialektikus materialista filozófiai diszciplína ellen hadakozik.

A természettudományok rohamos fejlődésével szükségszerűen együttjáró folyamat a tudományok differenciálódása, a régi keretből újabb és újabb tudományok kiszakadása és önállósulása. E differenciálódási folyamat hatásaként jelenik meg a filozófia differenciálódásának szükségessége. Ezt az igényt az élet két oldalról is támasztja. Egyfelől a természettudományok oldaláról, melyek az anyagi világ újabb mélységeibe hatolva egyre több filozófiai problémát vetnek fel, s ugyanakkor ezzel párhuzamosan, épp kutatási területük specifikitása következtében, egyre inkább elvesztik a lehetőségét annak, hogy saját kereteik között választ is kapjanak ezekre a világnézeti kérdésekre. Másfelől a filozófia, pontosabban a dialektikus materializmus oldaláról, amely az ismeretek mai fokán általánosításait épp szerteágazó mivoltuk miatt nem vonhatja le közvetlenül a természettudományokból. További fontos szempont: ha a filozófia nem foglalkozik behatóan a természettudományok nyújtotta gazdag anyag filozófiai feldolgozásával, akkor a dialektikus materializmus előbb-utóbb egyoldalúvá válik, ami óhatatlanul azzal jár, hogy „szociologizálódik”, amin a társadalmi törvényeknek — itt a történelmi materializmus törvényeinek — a természetre való extrapolálását értem. Ez paradox módon annak ellenére következnie be, hogy épp a marxizmus hangsúlyozza: a különböző mozgásformákat nem lehet mechanikusan egymásra visszavezetni, és az egyik törvényszerűségeit a másikra kiterjeszteni. A természettudományok filozófiai problémái viszonylagos önállóságának létjogosultsága mellett szól az oktatás tapasztalata is. A természettudományok dialektikus materialista világnézeti alapon történő oktatása a kommunista szakemberképzésnek egyik feltétele. Egyrészt azonban a természettudományi tárgyak oktatói gyakran csak arra szorítkoznak, hogy a legkézenfekvőbb esetekben az adott természettudományos kérdés és a filozófiai tanítás összefüggésére, összhangjára hivatkoznak, másfelől viszont a filozófia előadói legtöbbször a példálódzás színvonalán maradnak, holott a példák felfolrásának elégtelenségére már Lenin rámutatott, amikor helyteleníti, hogy „... az ellentétek azonosságát *példák* összegének tekintik, ... nem pedig a megismerés törvényének.”² Mindennek lenyegi oka, hogy hiányzik a természettudományok részletes filozófiai általánosítását adó természetfilozófia, s ezzel *hiányzik egy olyan láncszem a szaktudományok és a dialektikus materializmus között*, amelyet semmiféle rögtönzéssel nem hidalhat át a filozófus, ill. a természettudós, képviselje az oktatás bármily magas színvonalát is.

II. A természetfilozófia tárgya és helye a tudományok rendszerében

A természetfilozófia tárgya Platonov és Rutkevics szerint — s ezzel egyetértek — az objektív dialektika törvényei specifikus megjelenésének és hatásának tanulmányozása az élettelen és az élővilágban, továbbá azon természeti törvényszerűségek vizsgálata, melyek általánosságuknál fogva nem egy, hanem több vagy valamennyi természeti folyamatra jellemzőek, s ezért mint közvetlen filozófiai jelentőséggel bíró törvényszerűségek a konkrét tudományokból absztrakció útján kiemelhetők. Közéjük tartoznak pl. a megmaradási törvények, az anyag, mozgás, tér, idő általános összefüggései, a természetben általánosan érvényesülő kölcsönhatások a jelenségek és környezetük között, a dolgok egymásba való átalakulása stb.

Az ezzel az állásponttal szemben felhozott ellenvetésekhez az alábbiakban néhány kritikai megjegyzést szeretnék fűzni. Az egyik ilyen álláspont szerint a dialektikus materializmus törvényei specifikus megjelenését magának a dialektikus materializmusnak kell tanulmányozni, mivel elvileg lehetetlen, hogy egy törvény az egyik, specifikus megjelenése pedig már egy másik tudomány tárgyát alkothassa.³ Ez a felfogás akaratlanul is az egész

¹ Engels: Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Marx Engels Válogatott Művek II. köt. Kossuth, 1963. 353. o.

² Lenin Művei 38. köt. 347. o.

³ B. Sz. Grjaznov, A. Ja. Jermolov, A. M. Korsunov, E. P. Nikitin: A természettudományok filozófiai problémáinak helyéről a marxista filozófia struktúrájában. Voproszi Filozofii, 1964/5.

filozófia létjogosultságát vitatja, hiszen a dialektikus materializmus minden törvényszerűségének és kategóriájának konkrét megjelenését a maguk területén a szaktudományok vizsgálják. Ugyanennek a felfogásnak a másik oldala domborodik ki abban az ellenvetésben is, hogy ha a természet dialektikája foglalkoznék olyan természeti törvényekkel, mint pl. a megmaradási törvények, akkor ezzel a szaktudományokat üres empiriára kárhoztatnánk.⁴ De miért ne foglalkozhatnának a természettudományok azzal, amivel a természetfilozófia? A dialektikus materializmusnak vagy a természetfilozófiának nincs és nem is lehet olyan tárgya, amellyel más oldalról és más eszközökkel e konkrét tudományok ne foglalkoznának — ez természetszerűen következik az egyes és általános dialektikus viszonyából. Egy másik ellenvetés⁵ szerint önállónak csak az a tudomány tekinthető, amelynek önálló tárgya és önálló módszere van, a természet dialektikája pedig egyikkel sem rendelkezik, az általános fejlődéstörvények specifikus megjelenésével ugyanis — szerinte — a dialektikus materializmus foglalkozik, s a módszere is azonos a dialektikus materializmuséval, azaz dialektikus. Ezzel szemben, véleményem szerint, a dialektikus materializmus a természet általános törvényeivel csak egy bizonyos szintig foglalkozhat, nevezetesen azokkal, amelyek a megismerés másik két — a társadalom és a gondolkodás — területén is érvényesülnek. A fejlődéstörvények érvényesülésének szűkebb területeit a természettudományok mai sokrétű fejlettsége mellett a dialektikus materializmus nem tanulmányozhatja. Ami pedig a módszert illeti, ez valóban szinten nem originálisan új a természet dialektikájában, de mint csak viszonylagos önállósággal rendelkező filozófiai tudománynak erre nincs is szüksége. Sőt a dialektikának mint módszernek specifikusa éppen az, hogy bármely — tehát még nem filozófiai — tudománynak is adekvát módszere lehet, s ettől ezek a tudományok még nem veszítik el önállóságukat, azaz nem sorolódnak bele a filozófiába. A természetfilozófia tehát rendelkezik mind — viszonylag — önálló tárggyal, mind — viszonylag — önálló módszerrel is, mert a dialektikus materializmus törvényei és módszere az általánosság különböző szintjén mást és mást jelentenek. Ez az érvényesülésbeli szintkülönbség adja az alapját a természetfilozófia viszonylagos önállóságának, természetesen nem feledkezve meg a viszonylagosságról, amelyről a vitatókzóók gyakran megfeledkeznek, s olyan dolgokat kérnek számon a természetfilozófia „híveitől”, amit azok soha sem állítottak.

Nézzük a természetfilozófia belső struktúráját és helyét a többi tudományokhoz, valamint a dialektikus materializmushoz való relációban. Ami a belső struktúrát illeti, Platonov és Rutkevics szerint a természet dialektikája két fő területet ölelne fel, úgy mint az élettelen és az élőtermészet dialektikáját. Az alapstruktúrát — véleményem szerint — valóban ez képezi, de ennél feltétlenül tovább kell menni, mert ma elkerülhetetlenül külön filozófiai problémákat vet fel a fizika, a kémia, a biológia, sőt a fizikán belül a makrotestek fizikája és a mikrofizika is más-más problémákat érint. A biológiai tudomány filozófiai kérdéseit is külön-külön kell vizsgálni mind a növény-, mind az állattan területén a rendszertan, morfológia, ökológia, genetika, fiziológia, biokémia vonatkozásában egyaránt. Ezzel korántsem akarom állítani, hogy külön filozófiája van, mondjuk, a növényrendszertannak vagy a kvantumfizikának — ez egyenlő lenne a filozófia sajátos jellegének tagadásával. De ahhoz, hogy a meglevő filozófiai törvények megjelenését ismerjük, egészen e tudományok szintjéig kell menni, és a tőlük készen kapott anyagokat filozófiailag értékelni kell. A felsorolt tudományok vonalán visszafelé haladva eljutunk az élettelen és az élőtermészet filozófiai kérdéseinek komplexumáig, a kettő egységét megalkotva a természetfilozófiáig, következő láncszem a dialektikus materializmus lenne. Hogy e rész tudományok filozófiai általánosításából hogyan „áll össze” a természetfilozófia, az bonyolult, és elsősorban a gyakorlat által eldöntendő kérdés. Véleményem szerint a természetfilozófia nem lehet egyszerűen halmaz a szaktudományokból feltárt filozófiai problémák sokaságának. Újabb analízisre és szintézisre van itt szükség, amely szelektálva a fizikában, kémiában, biológiában jelentkező problémákat kiemeli azokat, melyek közös vonásokat mutatnak, melyek az általánosság erejével bírnak a természetben, mert csak így kaphatjuk meg a természetfilozófiát, melyre mint egyik alapra közvetlenül épülne a dialektikus materializmus. Hol van tehát a természetfilozófia határa? „Lent” a természetudományos kísérleteknél és azoknál a következtetéseknél, melyeket a természettudományok vannak hivatva elvégezni, „fent” pedig azoknál a filozófiai törvényeknél, melyek már nemcsak a természetben, hanem a társadalomban és a gondolkodásban is érvényesek, mert ezek megalkotása, továbbfejlesztése már nem a természetfilozófia, hanem a dialektikus materializmus feladata. Ezek a határok természetesen viszonylagosak, de

⁴ A. I. Verbin, F. K. Kocsetkov: Nézeteltéréseink. Uo.

⁵ B. Sz. Grjaznov stb. id. cikk.

amellett eléggé határozottak ahhoz, hogy semmiféle összekeveredéstől, elmosódástól ne kelljen tartanunk.

Milyen helyet foglal el a természetfilozófia a természettudományokhoz és a filozófiai tudományokhoz, elsősorban a dialektikus materializmushoz viszonyítva? Mint ahogyan az eddigi fejtegetésekből is kiténik, itt az egyes, különös és általános viszonyával találkozunk. Egyesnek tekintem ebben a vonatkozásban a szaktudományokat, különösen a természetfilozófiát, és általánosnak a dialektikus materializmust. Mint minden különös az általánosabbhoz képest egyes, úgy a természetfilozófia a dialektikus materializmushoz képest egyes, hiszen törvényeit nem általában az egész anyagi világ, hanem csak a természet aspektusából vizsgálja, a szaktudományokhoz képest viszont általános, mert feltárja a különböző szakterületek általános közös vonásait, kiindulva a fizikai, kémiai és biológiai tudományokból, eljutva a természetnek mint egésznek általános törvényeihez. A természetfilozófiának különösként való „besorolása” rávilágít arra a tényre, hogy a filozófiai megismerésre is vonatkozik a megismerésnek az a törvénye, hogy az egyestől a különösön keresztül halad az általánoshoz és onnan vissza az egyeshez.

Szólunk kell a természetfilozófiának a történelmi materializmussal való kapcsolatáról is, márcsak azért is, mert a vitában ebben a vonatkozásban hangzott el a legtöbb kritikái megjegyzés, pl. A. I. Verbin és F. K. Kocsetkov idézett írásában, valamint más cikkekben is. A többi között vitatták az analógia létjogosultságát, hivatkozva arra, hogy a történelmi materializmus történetileg másként alakult ki, mint a természet dialektikája, s hogy nagyobb fordulatot jelentett a történelemszemléletben, mint a dialektikus materializmus a természetszemléletben. A történelmi kialakulás minőségi különbsége nem cáfolja a természet dialektikájának létjogosultságát, az osztálytársadalom viszonyai között ugyanis idealista és metafizikus nézetek nemcsak a társadalom, hanem a természet szemléletében is jelentkeznek, s ez utóbbiakat csak a marxista természetfilozófia birtokában tudjuk érdemben bírálni. S ha perspektivikusan nézzük a dolgokat, létrejöhetnek olyan társadalmi viszonyok, melyek között az idealizmus utolsó bástyáit éppen a természettudomány új s ezért sokszor hipotetikus jellegű és nehezen értékelhető eredményeinek idealista interpretálása fogja képezni.

Ami a dialektikus materializmust illeti, nyíltan meg kell mondani, hogy a természetfilozófia kialakulásával a dialektikus materializmus szűkebb lesz azzal, hogy az eddig a keretei között kifejtett természetfilozófiai problémák leválnak róla. Ugyanakkor viszont a természetfilozófiára támaszkodva új kérdésekkel fog gyarapodni, a meglévőket pedig sokoldalúban, mélyebben oldja meg. Ez egyik útja lesz a dialektikus materializmus intenzív továbbfejlődésének, mert a természetfilozófia által „szállított”, a filozófiai általánosságnak egy alacsonyabb szintjén feldolgozott kérdések sokaságából meggyőzőbb általános absztrakciók létrehozására lesz képes.

III. A természetfilozófia szükségessége a biológiai tudományok filozófiai problémáinak tükrében

A természetfilozófia szükségességét a biológiai tudományok filozófiai problémái is igazolják.

Kezdjük a fejlődés fogalmával. A dialektikus materializmus általánosságban ki mondja a fejlődés gondolatát, mely szerint a fejlődés az egyszerűtől a bonyolult, az alacsonyabb rendűtől a magasabb felé halad. De hogy állunk ezzel a tétellel a biológiában? Az élővilágban Schleiden és Schwann sejtelmélete, Lamarck, Haeckel és elsősorban Darwin evolúciós elmélete, Oparin életkeletkezés-elmélete óta az élővilág fejlődése bebizonyított tény. De vajon a filozófia értékelte-e, hogy a bonyolultabbá válás nem egyedüli tendenciája az életjelenségek fejlődésének, hogy az egyszerűsödés, a redukció mind a növény-, mind az állatvilág fejlődésének közös tendenciája a bonyolulttá válás folyamatán belül? Ha ez így van a biológiában, s véleményem szerint más formában egyszerűsödési tendencia található a társadalom fejlődésében is, akkor nem kellene-e erre vonatkozólag kiegészíteni a dialektikus materializmus fejlődésfogalmát? Persze erre csak akkor kerülhet sor, ha a „különös” filozófiai tudományok ehhez kiforrott, tudományos bizonyítással alátámasztott anyagot szolgáltatnak. Külön probléma a fejlődés és alkalmazkodóképesség viszonya a biológiában. A tökéletesebb alkalmazkodóképesség magasabb fejlettséget jelent-e? Erre igennel kell felelni. De ismerünk olyan alacsonyrendű élőlényeket, mint pl. a kékmoszatok (cyanophyta), melyeknek alkalmazkodóképessége igen nagy (az egész földön megtalálhatók, és 75—93 C°-ú vízben is megélnek). A változékonyság és öröklékenységek dialektikája területén — ahol az élővilág fejlődésének centrális problémái jelentkeznek, s ahol a természettudomány még nem is nyújt viszonylag lezárt képet

s egyértelmű kísérleti adatokat — szintén számos filozófiai problémával találkoznak. Ilyen pl. az, hogy a protoplazmának az öröklődésben játszott szerepe mellett a DNS-ről és az RNS-ről mint az öröklődés információját hordozó anyagról való ismereteink beilleszthetők-e és hogyan az élővilág fejlődésének világképébe?

Vagy itt van a mennyiségi és minőségi változás törvénye. A kémia vonalán, főleg az izoméria jelenségére támaszkodva, megjelent néhány tanulmány⁶ a struktúráról, mint a minőség belső tartalmáról. A biológiai kutatásnak, főleg a biokémiának egyik alapvető kérdése a struktúra. A fehérje fajspecifikitásának — a mennyiségi tényezők mellett — döntő tényezője a mintegy 20 aminosavból álló strukturális kombináció és az R-gyök térbeli elhelyezkedése. Utalhatunk J. Segal német marxista biológusra, aki az ingerlékenységet, az élő anyag egyik minőségi jellemvonását az ingerhatásra a *fehérje struktúrájában beállt változásnak* tekinti. Ha pedig a fizika, a kémia, a biológia a maga konkrét területén a minőségi meghatározottságba lényeges elemként beleszámítja a struktúrát, akkor — a természetfilozófia közvetítésével — a dialektikus materializmusnak is kell a struktúra elvével foglalkoznia az általánosság szintjén. Ha ezen a téren a természetfilozófia a konkrét tudományokra építve továbblépne, akkor feltehetően igazolódni fog egyeseknek az az elgondolása, hogy a dialektika valamennyi törvénye nemcsak fejlődés-, hanem strukturális törvény is.

A természetfilozófia igen hálás, gazdag kérdéskomplexumának ígérkezik az ellentmondás törvénye élővilágbeli specifikus megjelenésének a vizsgálata. Hogy a mozgás, változás belső tartalmát az ellentétek egysége és harca képezi, az a legtöbb biológus és minden marxista filozófus előtt nyilvánvaló. Hogy melyek ezek az ellentmondások, azokat a biológiai tudományok többé-kevésbé feltárták, és a filozófia felsorolásszerűen foglalkozik is velük. De felsorolás nem helyettesítheti az ellentmondás törvénye érvényesülésének beható vizsgálatát. Pl. nincs tisztázva, hogy a biológiai ellentmondásokban mi értendő az ellentétek harcának fogalmán. Mert hogy nem az, ami a társadalomban, az mindenki előtt világos, de ezzel még nincs megoldva a kérdés. Ugyanígy: mit jelent az ellentétek egysége az élővilágban? A biológia rég kidolgozta és igen széles körben használja a dinamikus egyensúly fogalmát. Azonosítható-e ez az ellentétek viszonylagos egységével? S ha igen, akkor van-e az ellentétek egységének más megnyilvánulása is az élővilágban, mint a dinamikus egyensúly? Lehet-e az ellentétek harca és egyensúlya között olyan rangsorolást tenni, mint ahogyan a társadalmi jelenségeknél szoktak? Hiszen az egyensúly — legyen az a szervezet és környezet közti egyensúly, vagy egyes alkotó elemek, mint pl. a víz, a szervetlen anyagok, lipidok, szénhidrátok, fehérjék egyensúlya, a lebontás és a szintézis egyensúlya, egyes szervek vagy szervrendszerek működésének egymáshoz viszonyított egyensúlya — alapvető feltétele az élő jelenségek létének, olyannyira, hogy elméletileg szinte valamennyi betegséget úgy tekinthetjük, mint a szervezet bizonyos típusú egyensúlyának megbomlását. Mármost ha a dinamikus egyensúly ilyen fontos szerepet játszik az élővilágban — véleményem szerint hasonló a helyzet az élettelenben is —, akkor éppen időszerű a természetfilozófia által a különös-ség szintjén feltárt általánosítást egy lépéssel továbbvinni, és az ellentmondás törvényén belül az eddigi tanításokat kiegészíteni a dinamikus egyensúly filozófiai magyarázatával. Továbbá ki kellene dolgozni az élszervezetben levő belső ellentmondások hierarchiáját, egymáshoz való viszonyát, az alapvető és nem alapvető, a fő és nem fő ellentmondás, a külső és belső ellentmondás megkülönböztetésének létjogosultságát az élő világra vonatkoztatva.

Nem elhanyagolható terület a determinizmus érvényesülésének intenzívebb vizsgálata sem, melyhez kiváló konkrét anyagot szolgáltat a növény- és állatökológia s. — ha legtöbb ellentmondással és nehézséggel is — a genetika. A fizika filozófiai problémái terén az indeterminizmus elleni harc napirenden van, míg a biológia terén a determinizmus igazolása és az indeterminizmus cáfolata, a mutációk kapcsán felmerülő ez irányú problémák megoldása még nagyrészt hátra van.

E kérdések felsorolása távol áll attól a szándéktól, hogy programot adjon a filozófiai kutatás számára, erre nem is hivatott, és a feladatok különben is nagyjából tisztázottak. Csupán azt kívánja bizonyítani, hogy a természetfilozófiának, a biológia vonatkozásában is van tárgya bőven, amellyel lehet és kell is foglalkozni, s aminek eredményeképpen a dialektikus materializmus is tovább fejlődik. E példákból kitűnik annak az ellen-

⁶ Lásd В. И. Сви́дeрский: О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании Соцекгиз, 1962. és Holderith József és Magyaródi Sándor: A szerves molekulák minőségi meghatározottságának kérdéséhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1963/1. sz.

vetésnek helytelensége, hogy ezeket a kérdéseket maga a biológia megoldhatja. Igen, a determinizmust, a mennyiségi—minőségi változást, az ellentétek egységét és harcát a szaktudományok — ez esetben a számos biológiai tudomány — a maga területén vizsgálja, hiszen enélkül nem is nevezhetnénk tudománynak őket, de hogy ezek a kategóriák valamennyi biológiai folyamatra érvényesek-e, s hogy milyen közös vonásokkal bírnak, annak megválaszolását a mai specializáció és munkamegosztás mellett egy-egy szakágtól nem is várhatjuk el.

Befejezésül a szovjet vitában elhangzott azon ellenérvvel szeretnénk foglalkozni, mely szerint a természet filozófiai problémáival fontos foglalkozni, ez azonban csak a filozófusok közötti munkamegosztás kérdése lehet, s nem osztja meg a filozófia tudományát magát.⁷ Véleményem szerint a legtöbb új tudomány úgy keletkezett, hogy egy meglevő tudományon belüli munkamegosztás eredményeként tette meg első lépéseit. Valóságos munkamegosztás azonban csak akkor alakulhat ki, ha a munka tárgya — ez esetben a tudományos munkáé — objektíve megosztható, tehát viszonylagosan önálló oldallal és funkciókkal rendelkezik, és nem utolsósorban, ha a társadalmi szükségletek igénylik, és a tudományos kutatás, a megismerés adott színvonala ezt lehetővé teszi. Pl. a kémia azért különül el — viszonylagosan — szerves és szervetlen kémiára, mert a valóságban vannak szerves és szervetlen anyagok, a biokémia azért önállósodhatott, mert objektíve — és relatíve — más az élő anyag kémiája, mint az élettelené, és mert mind a kettőt a társadalmi szükségletek igényelték, a megismerés mai színvonala pedig lehetővé tette. Tehát ahol első lépésként tényleges munkamegosztás lehetséges, ott rendszerint új vagy viszonylag új tudományág keletkezése is lehetséges, és ennek objektív alapját a valóságos világ sokoldalúsága és a társadalom fejlődése adja meg. E folyamatnak vagyunk tanúi jelenleg a filozófiában, ahol a filozófia tárgyának komplexitása — illetve a társadalmi szükséglet — lehetővé tette és teszi a munkamegosztást a dialektikus materializmus, a történelmi materializmus, a természetfilozófia és a dialektikus logika között, valamint viszonylagos önállósulásukat.

Hársné Varró Rózsi

⁷ Lásd B. Sz. Grjaznov stb. id. cikk.